

De betekenis van codificatiegedachte en -praktijk voor de natievorming

A. H. HUSSSEN jr.

Toen in 1796 de eenheid en ondeelbaarheid van de Bataafse Republiek door de verkiezing van een Nationale Vergadering waren bezegeld, diende de fundamentele wet van de federatieve Verenigde Nederlanden — in 1579 overeengekomen bij de Unie van Utrecht — ten spoedigste te worden vervangen. Een grondwetscommissie, door de Nationale Vergadering uit haar midden aangewezen, toog eind april aan het werk. Ongeacht de controverses over het meer of minder federatieve karakter dat de Republiek zou moeten krijgen, was een ruime meerderheid der commissieleden het er over eens, dat er *algemeen* geldende wetboeken zouden moeten komen. De unitaris mr. P. L. van de Kastele heeft dat standpunt in de commissie met verve verdedigd:

De noodzakelijkheid van één Algemeen Wetboek is daarom ook zo groot, dat men slechts twee objectien daar tegen inbrengt. Vooreerst het attachement der ingezetenen aan hunne oude rechten, en costumen, waarvoor zij ten tijde van Philips zo hardnekkig gestreden hebben, en ten tweeden de moeilijkheid...

Hierop laat Van de Kastele een weerlegging van die bezwaren volgen, waarbij hij onder meer opmerkt:

En wat aangaat de moeilijkheid van 't formeren van een nieuw wetboek. Wie zal zich laten afschrikken, door het moeilijke, daar 't belang eener natie toe roept: want hoe klein van bestek ons land is, de diversiteit van wetten is zo groot, dat een eigenaar van vaste goederen in diverse provinciën gelegen, dikwerf drie-, vierderlei diverse wetten moet observeeren. Dit moge een goudmijn wezen voor Practisijns, maar is een gewis bezwaar voor de ingezetenen. Hun belang roept dus om éénheid van wetten¹.

Hoewel in de grondwetscommissie de neiging bestond bij de Nationale Vergadering de prioriteit van het vervaardigen van wetboeken voor procesrecht en strafrecht te bepleiten — zoals dat ook in Frankrijk het geval was geweest —, toch heeft de commissie uiteindelijk de aanbeveling gedaan algemene wetboeken te laten vervaardigen voor zowel strafrecht en procesrecht als voor burgerlijk recht. Ook tot die beslissing had Van de Kastele het zijne bijgedragen². Het is dan ook niet verwonderlijk dat het *Plan van constitutie*, dat al op 10 november 1796 aan de Nationale

1 'Adres van P. L. van de Kastele uitgebragt d. 20 en 23en Mei 1796' (42 bladzijden): Algemeen Rijksarchief, Den Haag, Wetgevende Colleges 463 ter; gedrukt bij L. de Gou, ed., *Het plan van constitutie van 1796. Chronologische bewerking ...* ('s-Gravenhage, 1975) 58-75 (citaat 74).

2 De Gou, *Plan*, 147-148, 196-198 en 204; O. Moorman van Kappen, 'Uitwendige schets der wordingsgeschiedenis van het ontwerp-Lijfstraffelijk Wetboek 1804', *Samenwinninge. Tien opstellen over rechtsgeschiedenis geschreven t. g. v. het tienjarig bestaan van het interuniversitair instituut Nederlands Centrum voor Rechtshistorische Documentatie* (Zwolle, 1977) 113-132 (i.e. 116-120).

Vergadering werd aangeboden, het vervaardigen van criminele *en* civiele wetboeken impliceerde³.

Onder de term codificatie, die in Nederland pas sinds het begin van de negentiende eeuw onder Franse of Engelse invloed in gebruik schijnt te zijn gekomen, wordt kortweg verstaan: 'het samenstellen van stelselmatige wetten en wetboeken (codices, codes) voor rechtsonderdelen van enige omvang; ook: het resultaat daarvan, het geheel dier wetboeken'⁴. Codices waarin de rechtsstof op systematische wijze is geformuleerd volgens de ons vertrouwde trits burgerlijk recht, straf- en procesrecht, dateren pas sinds het midden van de achttiende eeuw. Keurvorst Max Joseph III van Beieren was in de jaren vijftig de eerste succesvolle codificator in moderne zin, dat wil zeggen 'modern' wat betreft vorm en indeling der rechtsstof. Inhoudelijk leunen de Beierse wetboeken sterk tegen het oude Romeinse voorbeeld aan, namelijk de wetgeving van Justinianus. Bovendien kennen deze wetboeken zichzelf nog geen exclusieve, maar slechts subsidiaire geldingskracht toe. Het zijn dus eigenlijk slechts 'reformaties' van het traditionele gemene recht.

Het signaal tot rechtsunificatie was in 1746 gegeven door Friedrich Wilhelm I van Pruisen. De territoriale verbrokkeling en politieke verwickelingen vertraagden de arbeid daar zodanig dat na publikatie van het ontwerp in 1787 — pas in 1794 het omvangrijke resultaat van de codificatiewerkzaamheden aldaar door Friedrich Wilhelm II werd ingevoerd onder de archaïserende titel van *Allgemeines Landrecht*. Deze vorst proclameerde het primaat van het wetboek als enige rechtsbron. Ook de Oostenrijkse keizers stelden in hun erflanden wetboeken vast: allereerst voor het strafrecht en vervolgens ook voor het burgerlijke recht. Een, zeker in vergelijking met het Pruisische *Allgemeines Landrecht*, modern wetboek was pas het *Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch* dat in 1811 in de erflanden werd ingevoerd. Maar dat wetboek had kunnen profiteren van de voorbeeldige Franse *Code civil* uit 1804⁵.

De Duitse rechtshistoricus Wieacker meent dat de essentie der moderne codificatie bestaat in:

De onderwerping van rechter en rechtsgenoten aan de heerschappij van een volledig normensysteem dat in logische en consequente opeenvolging opklimt van de afzonderlijke rechtsregel, van het individuele rechtsinstituut, naar de hoogste begrippen en principes⁶.

3 Plan van constitutie, 1796, facsimile bij De Gou, *Plan*, artikelen 650, 680 en 695. Het heeft dus weinig zin om alleen op grond van artikel 650 — het zogenaamde 'codificatie-artikel' — een verband te leggen met de, aanvankelijke, wens in de grondwetscommissie voorrang te geven aan een crimineel wetboek: Moorman van Kappen, 'Uitwendige schets', 120-121. Al een eeuw geleden wees S. J. Hingst op de artikelen 680 en 695: 'Geschiedenis der codificatie', *Rechtsgeleerde bijdragen en bijblad*, II (1886-1887) 1-132 (i. c. 20-21).

4 S. J. Fockema Andreae, *Rechtsgeleerd handwoordenboek* (Groningen-Batavia, 1948) i. v. codificatie. Voor de historische ontwikkeling van het begrip 'code': J. Vanderlinden, *Le concept de code en Europe occidentale du XIIIe au XIXe siècle. Essai de définition* (Brussel, 1967).

5 F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung* (2e dr.; Göttingen, 1967) 322-340.

Ze zijn kenmerkend voor de rechtsontwikkeling in West- en Midden-Europa in de achttiende en negentiende eeuw. Die codificatie-idee hangt samen met specifieke fasen in het staatsvormingsproces en in het rechtsdenken. De eerste kenmerkt zich door een type soevereiniteit — hetzij van de vorst, hetzij van het volk of de natie — welke alle wetgeving beschouwt als monopolie van de staat; en wel in een stadium waarin wetgevende macht en rechtsprekende macht gescheiden gaan worden. Het tweede aspect van die specifieke ontwikkelingsfase, het rechtsdenken, bestaat uit de pretentie van een intellectueel aanwezig rechtssysteem waarin zich de hypothese van een autonome en universele rechtsidee verbindt met de methodologisch gerijpte rechtswetenschap tot een complexe systematisering van de rechtsstof. Dat zijn de absolute voorwaarden voor de realisering van de moderne codificatie-idee⁷.

De oude opvatting dat recht en gerechtigheid buiten het machtsbereik der mensen vallen, diende plaats te maken voor de gedachte dat het recht 'maakbaar' is. Ook het recht wordt aan kritiek onderworpen. Dat doet zich met name voor ten aanzien van het overgeleverde Romeinse recht dat, geprezen als *ratio scripta*, in Europa vrijwel overal op zijn minst als subsidiair recht geldingskracht en aanzien genoot. Had het Romeinse recht al vóór de achttiende eeuw in belangrijke mate systematisering ondergaan, mede in het licht van het inheemse territoriale statutaire en costumière recht, de achttiende eeuw bracht vooral een methodische vernieuwing van het natuurrecht middels een mathematisering van het maatschappijmodel. De combinatie van de deductieve methode, *more geometrico*, met de inductieve methode gebaseerd op *observatio* en *experimentum*, maakte het natuurrecht pas systematisch codificeerbaar⁸.

In grote lijnen past onze Republiek in het door Wieacker geschetste ontwikkelingsmodel. Deze constatering kan er aanleiding toe geven accenten anders te leggen dan in de rechtshistorische literatuur tot nu toe is gedaan. Zoals bekend, hebben Karel V en Philips II getracht hun streven naar politieke unificatie kracht bij te zetten door ten eerste het afkondigen van enkele grote wetten (nog geen wetboeken) zoals het plakkaat op de 'politie' van 1531, het zogenaamde 'eeuwig edict' van 1540 en de 'criminele ordonnanties' van 1570⁹; ten tweede door de opdracht tot het optekenen van lokaal en regionaal gewoonterecht¹⁰. Misschien heeft men te zeer op de particularistische geest, die privileges wilde behouden, en op de opstand de nadruk gelegd als disruptieve factoren in een 'modern' monarchaal streven dat alleen maar positieve oogst beloofde. Immers, enerzijds is ook de Franse monarchie zelfs in haar meest absolute fase niet

6 F. Wieacker, 'Aufstieg, Blüte und Krisis der Kodifikationsidee', *Festschrift für Gustav Boehmer* (Bonn, 1954) 34-50 (citaat 34).

7 *Ibidem*, 35-36.

8 *Ibidem*, 36-40.

9 A. H. Huussen jr., 'Moderne staatsvorming en wetgeving aan het begin van de Nieuwe Tijd', in: W. P. Blockmans, H. van Nuffel, ed., *Etat et religion aux XVe et XVI siècles. Staat en religie in de 15e en 16e eeuw. Actes du colloque à Bruxelles ...* (Brussel, 1986) 43-61 (i. c. 51-52).

10 J. Gilissen, 'Les phases de la codification et de l'homologation des coutumes dans les XVII provinces des Pays-Bas', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, XVIII (1950) 36-67 en 239-290; J. Gilissen, *La coutume* (Turnhout, 1982).

volledig geslaagd in die eliminatie van costumen en privileges ¹¹. En anderzijds zijn de soevereine Staten onmiddellijk voortgegaan op de voorbeeldige weg der monarchen: Holland kondigde al per 1 april 1580 een zogenaamde 'politieke ordonnantie' af. Toegegeven, de impuls daartoe was ongetwijfeld de wens tot calvinisering van enkele kerkelijk gevoelige parten rechtsstof, zoals het huwelijksrecht, maar men motiveerde die grote wet toch mede vanuit de wens tot 'beter onderhoud van de policie ende staet vanden landen ende meerder gherechtighydt der ingesetenen van dien' ¹². Andere gewesten volgden het Hollandse voorbeeld.

In de oude Republiek heeft de politieke wil ontbroken om vanuit de gewestelijke Staten, laat staan op initiatief van de Staten-Generaal, tot gesystematiseerde eenheids-wetgeving te komen. De staat miste daartoe ook de nodige bureaucratische instrumenten. Het besluitvormingsproces verhinderde dat eens te meer. De lokale machtscentra waren te sterk. Men stak zijn energie en kracht liever in de ontplooiing van een handelsimperium en koesterde overigens de soevereiniteit in eigen kring. Zeker, het heeft niet ontbroken aan pogingen om hervormingen door te voeren — we denken maar aan de plannen van Van Slingelandt —, maar ook op het terrein van de wetgeving en justitie kwam men niet tot grootse resultaten. In Holland liep een initiatief in 1668 om wat meer eenvormigheid in rechterlijke beslissingen te brengen op niets uit. En een meer ingrijpend voorstel van de Staten van Holland in de jaren 1725 en 1727 was geen beter lot beschoren. De Staten vroegen aan het Hof van Holland en aan de Hoge Raad 'haare gedachten te laten gaan op het formeeren van een systema van deselve [: by ons in gebruyck zynde] Rechten'; overwegende

dat de rechten deeser Provincie, geredigeert in een Lighaam onder de naam van Edict, Statuyten, Costuymen of diergelijcks, door haar Edele Groot Mog. met de autoriteyt van een wet soude können werden bekrachtight; dat soodanighen werck mogelijk soo volumineus niet soude werden bevonden als in den eersten opslagh moghte voorkomen, dewyl de Stoffe, en een soorte van schickinge van dien, reets in Boecken op die materie geschreeven, is begreepen, en dat ook in deesen geen raisonnementen te passe komen, maar alleen een korte en klaare dispositie vereyscht soude werden ¹³.

De beide hoven kwamen niet verder dan de suggestie een commissie van ervaren rechtsgeleerden met die taak te belasten. Er is niets van gekomen.

Dat wil overigens niet zeggen dat het wetgevende werk stil lag. Integendeel. Als de stand van zaken dat vereiste, kwam er nieuwe wetgeving, maar dan wel vaak in de

11 J. van Kan, *Les efforts de codification en France. Etude historique et psychologique* (Parijs, 1929).

12 A. S. de Blécourt, N. Japikse, ed., *Klein plakkaatboek van Nederland. Verzameling van ordonnantien en plakaten betreffende de regeeringsvorm, kerk en rechtspraak (14e eeuw tot 1749)* (Groningen-Den Haag, 1919) 126; A. H. Huussen jr., 'Rechtspolitische Aspecte der Ehe- und Familien-Gesetzgebung in den Niederlanden vom 16.-19. Jahrhundert', in: H. Mohnhaupt, ed., *Zur Geschichte des Familien- und Erbrechts. Politische Implikationen und Perspektiven* (Frankfurt am Main, 1987) 93-119 (i. c. 96-98).

13 Resolutie van de Staten van Holland, 22 maart 1727 (vgl. 26 april 1725); J. M. Kemper, ed., *Crimineel Wetboek voor het Koninkrijk Holland, I* (Amsterdam, 1809) inleiding, 73-74; R. J. Thorbecke, *Historische schetsen* (2e dr.; 's-Gravenhage, 1872) 43-47.

vorm van amptiaties op eerdere plakaten en ordonnanties. Misschien is Friesland destijds wel het verst gekomen met het ordenen van belangrijke brokken rechtsstof, met name in de *Statuten, ordonnantie, ende costumen* van 1602. Dit 'wetboek', in de wandeling de 'Landsordonnantie' genoemd, had in de jaren 1716 tot 1723 een revisie ondergaan. Waarschijnlijk heeft dit als een inspirerend voorbeeld voor sommige Hollandse bestuurders gediend.

In deze constellatie kon ook de rechtspraak geen unificerende rol van betekenis spelen. De rechterlijke organisatie was, overeenkomstig de staatkundige verhoudingen, maar in beperkte mate hiërarchisch gestructureerd. Alleen de provinciale hoven — waar die bestonden — waren bemand door beroepsjuristen die voor het leven werden benoemd. In strafzaken konden zij vrijwel geen eenheid schepende rol spelen, omdat het appèlrecht in criminalibus verwaarloosbaar was. In de steden wisselden rechters en bestuurders elkaar als het ware af. Op het personele vlak bestond daar vrijwel geen scheiding der machten. Bovendien waren er vele rechtsprekende instanties: academische vierscharen, jachtgerechten, Gedeputeerde Staten, en andere. Ook in dit opzicht valt Friesland op vanwege zijn sterk gecentraliseerde rechtspraak¹⁴.

In de praktijk van de oude Republiek bleef de rechtsvinding het resultaat van een combinatie- en eliminatieproces waarin diverse rechtsbronnen een rol speelden. Het statutaire recht, de wet, mocht dan wel in de beste tradities van Nicolaas Everaerts, Hugo de Groot en Cornelis van Bynckershoek de eerste plaats innemen, maar ook het lokale gewoonterecht (de costumen), het Romeinse recht, het Bijbelse recht, rechterlijke vonnissen (als precedentes), de consilia en commentaren van rechtsgeleerde schrijvers met autoriteit, en zelfs de *aequitas* werden in de rechterlijke oordeelsvorming betrokken¹⁵.

Pas vanaf de jaren twintig der eeuw van de zogenaamde Verlichting klinken er vanuit de juridische praktijk en uit de kringen van de academische rechtswetenschap kritische geluiden. De relevantie van het Romeinse recht werd door sommigen, de professor Van der Marck voorop, sterk in twijfel getrokken¹⁶. Zij prefereerden een nieuw natuurrecht waarvan de universalistische principes konden worden aangepast aan de behoeften en tradities der verschillende volken. Vanuit die kring hoorde men ook kritiek op het wezensvreemde latijn. Het recht moest voor alle justiciabellen verstaanbaar zijn. De wet diende dus in de moedertaal te worden geschreven. Vandaar was het niet zo'n grote stap naar de accentuering van het eigen, vaderlandse recht als belangrijkste object van studie. In dat licht krijgt de min of meer antiquarische beoefening van

14 A. H. Huussen jr., 'Jurisprudentie en bureaucratie: het Hof van Friesland en zijn criminele rechtspraak in de achttiende eeuw', *BMGN*, XCIII (1978) 241-298; H. A. Diederiks, S. Faber, A. H. Huussen jr., *Strafrecht en criminaliteit* (Zutphen, 1988); Florike Egmond, 'Fragmentatie, rechtsverscheidenheid en rechtsongelijkheid in de Noordelijke Nederlanden tijdens de zeventiende en achttiende eeuw', in: S. Faber, ed., *Nieuw licht op oude justitie. Misdaad en straffen tijde van de Republiek* (Muiderberg, 1989) 9-23.

15 J. P. A. Coopmans, 'Vrijheid en gebondenheid van de rechter vóór de codificatie', in: *Rechtsvinding. Opstellen aangeboden aan prof. dr. J. M. Pieters ...* (Deventer, 1970) 71-109 (i. c. 87-101).

16 C. J. H. Jansen, *Natuurrecht of Romeins recht. Een studie over leven en werk van F. A. van der Marck (1719-1800) in het licht van de opvattingen van zijn tijd* (Leiden, 1987).

het oude vaderlandse recht een extra betekenis — we denken aan de contemporaine rage van het uitgeven van oudere en jongere privileges en plakaten in 'charterboeken'¹⁷. Het onderzoek naar de historische grondslagen van de oude 'vrijheid' paste immers uitstekend in de gewenste ontwikkeling van een vaderlands *jus publicum*¹⁸.

In de pennestrijd die zich aan het einde van de jaren zeventig ontspon over de plaats van het Romeinse recht, speelt ook de wens tot het brengen van eenheid en eenvoud in de grote verscheidenheid van het geldende recht een cruciale rol. Naar de mening van mr. W. Schorer uit Middelburg zou de beste oplossing zijn: het formeren van een algemeen recht voor de zeven verenigde gewesten, maar dat achtte hij voorlopig niet realiseerbaar. Als tussenfase zou men op zijn minst dat werk per provincie kunnen aanvatten¹⁹. De raad en burgemeester van Goes, mr. L. P. van de Spiegel — de latere raadpensionaris — durfde nog wel een flinke stap verder te gaan. In 1769 had hij al gewezen op de nadelen der vele, vaak nog ongeschreven 'rechten'²⁰. Nu, in 1777, vond hij dat al die lokale en regionale rechtsstelsels niet even zovele systemen moesten blijven uitmaken, maar dat ze beter als 'titels' van een 'nationaal wetboek' konden dienen²¹. Die term is — anders dan zijn voorstel om ten behoeve van de rechtshervorming een commissie van deskundige juristen in te stellen — bepaald nieuw. Dat 'nationale wetboek' zou in de negentiende eeuw nog een obsessie worden.

Vooralsnog bleef de weerklank zwak. Weliswaar had H. Calkoen in zijn bekroonde verhandeling (1778) over het voorkómen van misdaden beweerd dat niet alleen een crimineel wetboek maar zelfs 'het gantsche samenstel van wetten' algemeen verstaanbaar moest zijn²², maar op een prijsvraag die het Zeeuws Genootschap in 1790 uitschreef om ontwerpen in te zenden voor een beknopt samenstel van het staatsrecht der zeven verenigde gewesten, kwam geen enkele reactie binnen. Evenmin trouwens op de prijsvraag uit 1792 om een 'volledig compendium van de strafbepalende wetten die thans in de Nederlanden plaats hebben'²³. Toch hadden de auteurs van de zoge-

17 J. Roelevink, "Bewezen met authenticque stukken". Juridisch-oudheidkundige drijfveren tot het uitgeven van teksten op het terrein van de vaderlandse geschiedenis in de achttiende eeuw', in: K. Kooijmans, e. a., ed., *Bron en publikatie. Voordrachten en opstellen over de ontsluiting van geschiedkundige bronnen uitgegeven bij het 75-jarig bestaan van het Bureau der Rijkscommissie voor Vaderlandse Geschiedenis* ('s-Gravenhage, 1985) 78-99; *Idem, Gedicteerd verleden. Het onderwijs in de algemene geschiedenis aan de Universiteit te Utrecht, 1735-1839* (Amsterdam-Maarssen, 1986) 257 vlg.

18 Jansen, *Natuurrecht*, 144 en 157-158.

19 W. Schorer, *Verhoof over de ongerymdheid van het samenstel onzer hedendaagsche regtsgeleerdheid en praktijk* (Middelburg, 1777) 79 vlg.; Jansen, *Natuurrecht*, 235.

20 L. P. van de Spiegel, *Verhandeling over den oorsprong en de historie der vaderlandsche rechten, inzonderheid van Holland en Zeeland* (Goes, 1769) 113-114.

21 [L. P. van de Spiegel], *Gedagten over het samenstel onzer hedendaagsche burgerlyke regtsgeleerdheid* (Goes-'s-Gravenhage, 1777) 6-7; Jansen, *Natuurrecht*, 241.

22 Gedicteerd door Jansen, *Natuurrecht*, 348 noot 74; vgl. J. Ph. de Monté verLoren, *Geschiedenis van de wetenschap van het strafrecht en strafprocesrecht in de Noordelijke Nederlanden vóór de codificatie* (Amsterdam, 1942) 100-109/196-205; W. H. Nagel, 'Beccaria en Calkoen', *Tijdschrift voor strafrecht*, LXXXVn (1968) 67-85.

23 *Verhandelingen uitgegeven door het Zeeuwsche genootschap der wetenschappen te Vlissinge*, XI (1786) vii; XIV (1790) ix; XV (1792) x-xi; nieuwe serie I (1807) xxxiii-xxxiv; vgl. W. W. Mijnhardt, *Tot heil van 't menschedom. Culturele genootschappen in Nederland, 1750-1815* (Amsterdam, 1987) 196 voor een verklaring.

naamde *Grondwettige Herstelling* (1784) gewezen op de noodlottige gevolgen van het ontbreken van vaste 'staatswetboeken' en op de dringende noodzaak om de 'constitutie' eindelijk op vaste grond te vestigen²⁴. De energie nodig ter bestrijding van het heersende illegalisme — het grillige patroon van overtreden en niet-toepassen van keuren en plakaten — richtte zich, allerlei hervormingsplannen ten spijt²⁵, nog niet effectief op een *recoder* (in de termen van Foucault²⁶) maar op een constitutionele omwenteling.

Noch de grote buitenlandse voorbeelden²⁷ noch de nationalistische emotie waardoor de patriottenbeweging mede werd geïnspireerd, leidden voorsnog tot een krachtige roep om rechtscodificatie. Pas na 1789 kwam hierin verandering. De voornaamste taak die de Franse Assemblée Nationale zich aanvankelijk gesteld had, was het opstellen van een grondwet; zij noemde zich dan ook Constituante. Het resultaat was de constitutie van 13 september 1791²⁸. Patriotten die in 1787 de Republiek waren ontvlucht, hebben zich in de Zuidelijke Nederlanden en in Frankrijk georganiseerd. Over de werkzaamheden van het 'Comité Révolutionnaire des Bataves' te Parijs zijn we vrij goed ingelicht dankzij de papieren die één van haar leden, P. A. Dumont-Pigalle, heeft verzameld²⁹. Deze groep, waarvan ook J. Valckenaer en B. A. Abbema deel uitmaakten, heeft zich intensief beziggehouden met de vraag: wat er na de verhoopte omwenteling in de 'Bataafse Republiek' diende te gebeuren.

Eind februari 1793 werd een *Schets* gepubliceerd voor een nieuwe Bataafse grondwet, geredigeerd door Abbema, R. J. van der Capellen van de Marsch en anderen³⁰.

24 *Grondwettige Herstelling van Nederlands staatswezen ...* (2 dln.; Amsterdam, 1784; 2e dr. 1785-1786) I, 73-78; E. J. van Himbergen, 'Grondwettige Herstelling', in: L. Blok, e. a., ed., *Figuren en figuraties. Acht opstellen aangeboden aan J. C. Boogman* (Groningen, 1979) 27-39.

25 J. W. Bosch, 'Korte aantekeningen over de uitwendige geschiedenis der Hollandse hervormingsplannen van het strafproces in de XVIIIe eeuw', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, XXI (1953) 59-67; *Idem*, 'Aantekeningen over de inhoud der Hollandse hervormingsplannen van de Criminele Ordonnantien van 1570 in de 18de eeuw', *Tijdschrift voor strafrecht*, LXV (1956) 197-213 en 290-308, LXVI (1957) 267-288, LXVII (1958) 179-198; *Idem*, 'Belgische en Hollandse hervormingsplannen in de 18de eeuw', *Tijdschrift voor strafrecht*, LXX (1961) 167-186; *Idem*, 'Quelques remarques sur l'influence de l'Esprit des Loix dans l'oeuvre des juristes belges et néerlandaises au XVIIIe siècle', in: *Album J. Bahn* (Namen, 1968) 379 vlg.

26 M. Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison* (Parijs, 1975) 84-85, 89, 100-101.

27 Schorer verwees in zijn aangehaalde *Vertoog* van 1777, op pagina 83 uitdrukkelijk naar de 'Codex Fredericianus' (*Corpus Iuris Fridericianum*, 1749-1751) als voorbeeld. De *Instructie* van Catharina de Grote werd in het Nederlands vertaald: A. H. Huussen jr., 'De Nederlandse vertalingen van de *Instructie* (*Nakaz*) van Catharina II voor haar Wetgevend Comité (1769 en 1794)', *Documentatieblad werkgroep achttiende eeuw*, XVI/1, 61-62 (1984) 77-87.

28 J. Godechot, ed., *Les constitutions de la France depuis 1789* (Parijs, 1970) 33.

29 H. T. Colenbrander, *De Bataafse Republiek* (Amsterdam, 1908) 18; *Idem*, 'Inventaris van de collectie Dumont-Pigalle (ARA Den Haag)', *Nederlandsch Archiefblad*, VIII (1899-1900) 76-84.

30 'Esquisse pour servir de base à la nouvelle constitution de la République Batave': ARA, Coll. Dumont-Pigalle NNNNN (met ms-aantekeningen van Dumont), LLLL, OOOOO; het bevat de Franse en Nederlandse tekst naast elkaar (15 pagina's). De Nederlandse tekst is afgedrukt in H. T. Colenbrander, ed., *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland, 1, 1787-1795* ('s-Gravenhage, 1905) 106-111; vgl. aldaar de tekst van de eerste redactie: bladzijde 55 v. Zie ook A. R. M. Mommers, *Brabant van Generaliteitsland tot gewest* (Nijmegen, 1953) 27 noot 5; Chr. Kroes-Ligtenberg, *Dr. Wybo Fijnje (1750-*

Daaruit blijkt dat men in deze democratische en unitaristische kring overtuigd was van de noodzaak van algemene wetgeving³¹. In het vierde artikel van de *Schets*, over de uitvoerende macht, heet het:

By aldien de Nationaale Vergadering, welke de nieuwe Constitutie zal vestigen, 't werk omtrent een nieuw zo civiel als crimineel wetboek niet mógt hebben ten einde gebragt, (zoals zulks ten hoogsten nodig is, uit hoofde van het tegenwoordig verschil in de civiele, en het willekeurige in de crimineele wetten, naar welken men uitspraak doet), zo zal hy zich zonder tydsverzuim bezig houden met het in order brengen van dat wetboek, ten einde de tweede Nationaale Vergadering, die zo hoog nodige wetten ten algemeen welzyn tot stand brenge³².

Het is begrijpelijk dat men na de omwenteling, ook in de Bataafse Republiek, voorrang gaf aan de oplossing van brandende constitutionele kwesties. Evenmin is het echter vreemd af en toe, min of meer bij toeval, opmerkingen aan te treffen die er op wijzen dat men ook de rechtscodificatie op het verlanglijstje had staan. In Holland beslisten de provisionele representanten van het volk al op 6 maart 1795 bij wijze van overgangsmaatregel, dat alle stedelijke en dorpskeuren voorlopig van kracht zouden blijven 'tot den tijd dat een generaal wetboek zal zijn gemaakt'³³. Ook in Groningen werden impulsen gegeven in de richting van codificatie. Daar werd in november 1795 een commissie ingesteld tot de constitutie voor Stad en Lande. Op 13 oktober 1796 — toen de constitutiecommissie van de Nationale Vergadering bijna klaar was met haar hierboven genoemde *plan* — schreef prof. F. A. van der Marck aan zijn medeleden in de Groningse commissie een brief waarin hij haar mededeelt

dat zij een zeer nuttig werk zou verrichten, indien zij een plan van een algemeen wetboek, zowel civiel als crimineel, voor de gehele Bataafsche Republiek ontwierp; waartoe zij de wetten van alle negen districten, die de republiek uitmaakten, zou moeten nagaan, om uit al die wetten het beste te nemen en vervolgens in één wetboek samen te vatten³⁴.

Het is nauwelijks meer verrassend, dat het juist de provincie Friesland was, die in 1795

1809) (Assen, 1957) 180, 234. Op naam van Abbema staat ook de 'Note historique pour servir d'introduction aux développemens des bases de la nouvelle constitution de la République Batave' (Parijs, 1792) (Knuttel, Catalogus der pamfletten, no. 22064; ARA Coll. Dumont-Pigalle NNNNN).

31 Valckenaer had zich al in november 1791 voor 'ééne en dezelfde burgerlijke en lijfstraffelijke wetgeving' uitgesproken in een brief aan N. van Staphorst: Colenbrander, ed., *Gedenkstukken*, I, 27-28; Jansen, *Natuurrecht*, 228.

32 'Esquisse', in: Colenbrander, ed., *Gedenkstukken*, I, 110.

33 En passant in artikel VIII van de 'Publicatie van de schikkingen ter provisionele voorziening, betreffende de veranderingen van regeringen van steden of dorpen ...', *Volledige verzameling der publicatiën van de provisionele repraesentanten van het volk van Holland en de Staaten Generaal, sedert het begin der revolutie van 1795* (Leiden, 1795-) in dato.

34 E. Feith, *Bijdrage tot de geschiedenis der omwenteling van 1795 in de provincie Groningen* (Groningen, 1870) 69; Jansen, *Natuurrecht*, 79 en 312 noot 388 (ontwerp-brief van 12 oktober 1796 in de UB Leiden, BPL 1157), waaraan toegevoegd kan worden de uitgegane brief van Van der Marck in het Rijksarchief Groningen, Gewestelijke Besturen 1798-1814, nrs. 118-119, pagina's 413-420.

de rechtscodificatie het krachtigst ging aanpakken. In april van dat jaar hadden de Friese provisionele representanten het deskundige publiek verzocht over de inrichting van een constitutie en van een nieuwe wetgeving voor Friesland ideeën in te sturen³⁵. De representanten gingen er eind juli 1795 voortvarend toe over commissies in te stellen voor respectievelijk het ontwerpen van een grondwet en voor het vervaardigen van een crimineel en civiel wetboek 'voor deze provincie'. De leden van de Friese codificatiecommissie, onder wie de bekende Petrus Wierdsma, bedankten echter voor de eer. De commissie voor de Friese constitutie toog wel aan het werk, maar zij had haar ontwerp niet binnen de gestelde zeven maanden gereed³⁶. De bijeenkomst van de Nationale Vergadering en de instelling van een commissie voor de Bataafse constitutie in 1796 maakten het Friese initiatief obsoleet.

De roep om een 'nationaal wetboek' werd al spoedig aangeheven. De burger Boude-wijnse, die als woordvoerder van een Haagse delegatie de Nationale Vergadering kwam gelukwensen met de aanvang van haar werkzaamheden, zei het op 9 maart 1796 zo:

Gylieden, Burgers Representanten, zult vormen een Nationaal Wetboek, op eenvoudigheid en rechtvaardigheid gegrond, opdat ook de deugdzame en eerlyke armoede zeeker zij tegen het geweld en de onderdrukking van den vermogende, en waardoor de schraapzuchtige Rechtsgeleerdheid niet langer den ondergang en armoede zal bewerken van huisgezinnen of van byzondeie personen³⁷.

Niet allen waren overigens zo overtuigd van het belang van één nationaal wetboek als panacee tegen verdrukking. Een man als J. H. Swildens bijvoorbeeld had een paar

35 Resolutie van de Staten van Friesland 21 april 1795: '... 2. Dat'er een nieuw zoo civiel als crimineel Wetboek voor de Natie in het algemeen moet gemaakt worden; dat het verschil van wetten en gewoontens, overal plaats grijpende, moet worden weggenomen; en dat het onmooglijk is een stelzel van wetten in tijden van overheersching gemaakt, of wetten in een vreemde en voor de Natie onverstaanbare taal geschreven, het rigtsnoer te laten blijven, waarna de daden en handelingen van vrije menschen behooren afgemeten en geoordeeld te worden, rekend men ontegenzegglijk te zijn; en werd op dezen grond gevraagd een duidelijk, eenvoudig, ondubbelzinnig stelzel van burgerlijke en crimineele wetten op te geven, gegrond op de Rechten van den Mensch, de veiligheid van eigendommen en personen, en geschikt voor den aart der invooners en omstandigheden van dit Land', *Jaarboeken der Bataafsche Republiek*, III (Amsterdam, 1796) 15-18; G. W. Vreede, *Bijdragen tot de geschiedenis der omwenteling, 1795-1798*, I (Amsterdam, 1847)23 vlg.

36 *Dagverhaal der handelingen van de provisionele representanten des vrijen volks van Friesland* (Leeuwarden, 1795-) II, 74 (17 juli 1795), 87, 91, 97 (benoemingen 29 juli) 98-99, 124 (over Wierdsma), 125, 142, 146, 147, 153, 168, 195, 248; III, 18, 244, 262. *Resolutieboek der representanten van het volk van Friesland* (Gemeente-archief Leeuwarden: P. R. I^d, I) bl. 196 v. (benoeming van H. van der Haer, griffier van het Provinciale Hof, U. J. Huber, F. J. J. van Scheltinga, Montanus Hetteema (allen raadsheren in het Hof), Daam Fockema en W. Questius (beiden advocaten), P. Wierdsma, notaris) bl. 279, 315-316 (instructie voor de beide commissies); vgl. H. Oosterbaan, *Ontwerp van eenige schikkingen raakende den openbaaren godsdienst* (Harlingen, 1796); J. Th. de Smidt, *Codificatie-perikelen* (Deventer, 1966) 6-7. 37 *Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering representerende het volk van Nederland*, I (Den Haag, 1796) 48, 63; De Smidt, *Codificatie-perikelen*, 1.

maanden tevoren in zijn *Politiek belangboek* weliswaar omstandig gesproken over 'nationaal karakter', 'nationale representatie', 'nationale verzoening' en dergelijke meer, maar ten aanzien van de gelijkheidsgedachte had hij de nodige bedenkingen geuit. De nieuwe Franse constitutie³⁸ kon de Bataven wel wat leren: 'Wy moeten terug — van 't begrip van gelyke form der inrichtingen en wetten voor allen — tot het begrip van gelyk nut der inrichtingen en wetten voor allen'³⁹. Hij benadrukte het belang van lokale verschillen.

Die regionale verscheidenheid maakte ook één van de grootste problemen uit, waarmee de Nederlandse codificatiecommissie te worstelen zou krijgen. Zoals bekend, werden in 1796 al twee codificatiecommissies ingesteld: één voor het civiele en één voor het criminele wetboek. Zij ondergingen hetzelfde lot als de Friese commissie een jaar tevoren: de leden weigerden hun benoeming; en uiteindelijk besloot de Nationale Vergadering van verdere pogingen voorlopig af te zien, totdat men in het kader van de behandeling van het ontwerp van constitutie (1797)⁴⁰ het hoofdstuk over de inrichting van de rechterlijke macht zou hebben behandeld⁴¹. Toen dan in dat kader het codificatie-artikel (650) uit het *Plan van constitutie* in bespreking kwam, merkte G. J. G. Bacot — niet geheel terecht, zoals hierboven is gesignaleerd — op, dat het Plan wel van een crimineel maar niet van een civiel wetboek sprak⁴². In mei 1797 deed H. L. Quesnel het voorstel de wetboeken te zijner tijd — net als de grondwet — ter goed- of afkeuring aan de kiezers voor te leggen. Dit voorbarige voorstel werd verworpen⁴³.

Nadat het *Ontwerp van constitutie* in 1797 op zijn beurt door de kiezers was verworpen, werd in september van dat jaar een nieuwe constitutiecommissie benoemd. Uiteindelijk kwam het codificatie-artikel (28) terecht in de burgerlijke en staatkundige grondregels die aan het begin van het *Ontwerp van staatsregeling* werden geplaatst. De staatsregeling kon op 1 mei 1798 — niet dan na een ondemocratische staatsgreep — worden ingevoerd⁴⁴.

Van de codificatiecommissie, die in oktober en november 1798 was benoemd⁴⁵,

38 Constitutie van 1795: Godechot, ed., *Les constitutions de la France*, 93.

39 [J. H. Swildens], / 795. *Politiek belangboek voor dit provisioneel tijdperk* (Amsterdam, 1795) 28, 110, 112, 134 (citaat), 178.

40 L. de Gou, ed., *Het ontwerp van constitutie van 1797 ...* (3 dln.; Den Haag, 1983-1985).

41 Moorman van Kappen, 'Ontwerp-Lijfstraffelijk Wetboek 1804', 120. Ter aanvulling op de aldaar in noot 38 genoemde bronnen zij volledigheidshalve verwezen naar de *Decreeten van de Nationale Vergadering representerende het Volk van Nederland* (Den Haag, 1796-1798) VI, 368-369, 581; VII, 612; Vin, 73; IX, 130-139, 273, 316-321, 522-523; X, 41, 80, 103, 128, 174-175, 194, 219-220; XI, 361 (rekwest tegen bastaard-woorden in de beide wetboeken); XII, 161-164 (decreet 11 februari 1797).

42 De Gou, ed., *Het ontwerp van constitutie van 1797*, 1,494-495 (24 februari 1797); artikel 678 van het ontwerp werd nu, consequenterwijs, aangevuld met de opdracht tot het maken van een civiel wetboek.

43 *Ibidem*, II, 300 en 315 (9 en 12 mei 1797); vgl. *Dagverhaal der handelingen van de Nationale Vergadering*, V, 1057.

44 L. de Gou, ed., *De staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* (2 dln.; 's-Gravenhage, 1988-1989). Men behoefde dus niet in te gaan op het voorstel dat H. Gevers deed, om prijzen uit te loven voor degenen die het beste criminele respectievelijk civiele wetboek zouden ontwerpen (*Decreeten van de Nationale Vergadering*, XX, 48-50 (3 oktober 1797)).

45 Moorman van Kappen, 'Ontwerp-Lijfstraffelijk Wetboek 1804', 122-123.

werden binnen twee jaar ontwerpen voor wetboeken van lijfstraffelijk, burgerlijk en procesrecht gevegd. Men gaf prioriteit aan het laatste: een zogenoemde *Algemeene manier van procederen in civiele en crimineele zaaken* werd in 1799 bij het Staatsbewind ingediend⁴⁶. Terzelfdertijd ging de commissie zich buigen over de basisproblemen waarmee men bij het opstellen van de andere algemene wetboeken te maken zou krijgen. Het Amsterdamse commissielid, prof. H. C. Cras, formuleert het probleem scherp — in de zin van Swildens — als hij opmerkt, dat het decreet hetwelk de ineensmelting der gewesten proclameerde, toch niet direct kan uitwerken

dat de onderscheidene, in zeden, ligging, bronnen van bestaan, gebruiken en herkomsten verschillende volkeren [!], oogenblikkelijk gelijkvormig wierden; niet uitwerken dat de koop-handel te Amsterdam gene wetten vordert, die te Doesburg, Zwol, Almelo en elders nutteloos of ook hinderlijk kunnen zijn⁴⁷.

Hoofddoel van het wetboek is *zekerheid* te geven door zoveel mogelijk oude rechts-geschillen te beslissen⁴⁸. Een algemeen wetboek, voor een volk gemaakt, kan in alle plaatselijke behoeften niet voorzien: 'Het wetboek moet noodzakelijk algemeen zijn, en wel zo veel algemener, als het volk uitgestrekter is'⁴⁹.

De neiging van prof. Cras, gevolgd door zijn medeleden, is eclectisch te werk te gaan. Zoals Wierdsma het kernachtig uitdrukte: 'Ik ben het met den Professor volkomen eens, dat de bronnen voor ons Wetboek zyn het natuurrecht, het Romeinsch recht en het Vaderlandsch recht'. En Wierdsma verduidelijkte (als Fries!) wat hij onder dat laatste wilde verstaan: 'niet alleen het recht van Holland, maar het recht van alle de voormalige vereenigde gewesten'⁵⁰. Maar wat bedoelde hij daarmee precies? Toch wel niet het Rooms-Hollandse recht? Men heeft er in de commissie niet diepgaand over getwist. Eenstemmigheid werd bereikt over het indelingsschema (1801) voor het wetboek⁵¹. En verder had men de handen vol aan het oplossen van allerlei kwesties: de slavernij zou men buiten het wetboek laten; de eedsaflegging zou — zoals al lang gebruikelijk — voor de joden, die nu mede-burgers en geen aparte 'natie' meer waren, en voor mennonieten een eigen formulier krijgen. Er waren keuzen te maken: de juridische essentie van het huwelijk was in Friesland immers van rechtswege anders dan in Gelderland⁵².

Misschien dacht prof. Cras het probleem van de keuzes uit territoriale rechtsgewoon-

46 *Decreeën (besluiten) der Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks* (Den Haag, 1798-1801) X, 318-319 (6 mei 1799).

47 J. Th. de Smidt, A. H. Huussen jr., ed., *Bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798*, I, *Stukken van algemene aard, de gedrukte ontwerpen en hun voorgeschiedenis*, verzameld door H. Aa (Utrecht, 1968) 4 (afgekort als *BNC*, I).

48 *BNC*, I, 6, 8.

49 *BNC*, I, 18.

50 *BNC*, I, 55-56 (vgl. Cras op pagina 29). Geen wonder dat Wierdsma er dus niet voor voelde de systematiek van Hugo de Groots *Inleiding tot de Hollandse rechtsgeleerdheid* als uitgangspunt voor het toekomstige wetboek te nemen: *BNC*, I, 56 en 73; De Smidt, *Codificatie-perikelen*, 9-10.

51 *BNC*, 1,81-88.

52 *BNC*, I, 30, 53, 56 en 157; 102; 104.

ten en wetten te vergemakkelijken door het natuurrecht een als het ware bovenpartijdige rol te laten spelen. 'De wetgever is in zijn wetboek de tolk en uitlegger van het natuurrecht' zei hij herhaaldelijk⁵³. Het wetboek vormt geen nieuw recht — althans zo min mogelijk: 'Het wetboek scheidt het recht niet, maar onderrigt de ingezetenen in de voorkomende gevallen, omtrent hun recht'⁵⁴. Het moet een praktisch bruikbaar 'richtsnoer' voor de rechter zijn, diens willekeur zoveel mogelijk beperken en aldus de ingezetene zijn recht zo goed mogelijk verzekeren⁵⁵. Dat het Romeinse recht niet meer als subsidiair recht zou kunnen gelden naast het wetboek, leek vanzelfsprekend. Maar wat te doen als de wet in een bepaald geval zweeg⁵⁶?

Zoals bekend, heeft de codificatiecommissie van 1798 haar taak niet kunnen voltooien. Nadat in 1804 onder meer het ontwerp-Lijfstraffelijk Wetboek en de 'Inleiding van het recht in het algemeen' waren gedrukt, kwam kritiek los op het model van het wetboek zoals dat de commissie voor ogen stond. In zijn advies (1806) bekritiseerde het Hoog Nationaal Gerechtshof het leerstellige karakter ervan⁵⁷. Ook de Amsterdamse advocaat mr. Joannes van der Linden, in 1806 door koning Lodewijk Napoleon tot nieuwe codificator benoemd, legde er de nadruk op dat een wetboek vooral kort en duidelijk moet zijn. Hij meende dat noch aan het Romeinse recht noch aan de plaatselijke rechtscostumen geldingskracht gegeven kon worden⁵⁸. Terwijl Van der Linden zijn ontwerp voor een wetboek van burgerlijk recht (inclusief het procesrecht) nog niet eens gereed had, zag koning Lodewijk Napoleon zich door zijn broeder, de Franse keizer, gedwongen een andere richting in te slaan. Hij benoemde drie commissies waarvan er één de *Code Napoléon* (1804) zou adapteren voor het Koninkrijk Holland⁵⁹. Die codificatiecommissie schreef aan de koning dat zij van de Franse code wilde afwijken als de bestuursinrichting, de plaatselijke gesteldheid en de positie van de ingezetenen dat nodig maakten⁶⁰. De vorst, die er toch al op uit was 'zijn' Hollanders zoveel mogelijk in hun waarde te laten, vond dat een uitstekend idee. Hij kondigde dan ook in november 1808 in zijn troonrede aan, dat de opzet van de ontworpen wetboeken was geweest 'het behoud der goede zeden en der nationale gewoonten'⁶¹. In 1809 werden wetboeken voor burgerlijk en strafrecht ingevoerd; een ontwerp-wetboek op de rechterlijke organisatie bleef liggen, evenals dat voor een

53 BNC, I, 141, 142, 150.

54 BNC, I, 149; vgl. 153.

55 BNC, I, 140, 167, 169-170.

56 Jansen, *Natuurrecht*, 248-249; BNC, I, 393-394; zie ook J. Gillissen, 'De aanvullende rechtsbronnen volgens de Nederlandse en Franse codificaties van het begin van de 19e eeuw', in: *Huldigingsbundel aangeboden aan professor Daniel Pont...* (Kaaipstad, 1970) 71-100.

57 BNC, I, 182-394; 554 en 557.

58 J. van der Linden, *Ontwerp Burgerlijk Wetboek 1807/1808*, J. Th. de Smidt, ed. (Amsterdam, 1967) 16 (Memorie bij Boek I, sub 3 en 4).

59 A. H. Huussen jr., ed., *Bronnen van de Nederlandse codificatie sinds 1798*, II, *Huwelijks- en huwelijksgoederenrecht tot 1820* (Bussum, 1975) xi-xiv (afgekort BNC, II); A. H. Huussen jr., *De codificatie van het Nederlandse huwelijksrecht, 1795-1838* (Amsterdam, 1975) 198-203.

60 BNC, II, 313.

61 Louis Bonaparte, *Documens historiques el réflexions sur le gouvernement de la Hollande* (3 din.; Parijs, 1820) n. 317; De Smidt, *Codificatie-perikelen*, 14.

wetboek van koophandel. Eindelijk waren dan, dooreen soeverein vorst, in Nederland belangrijke wetboeken van kracht geworden. De subsidiaire geldingskracht van het Romeinse recht werd uitdrukkelijk teniet gedaan⁶².

Amper twee jaren hebben die beide wetboeken gegolden. In 1810 maakte Napoleon een einde aan het zelfstandige, nationale bestaan van Nederland. De Franse wetboeken werden ingevoerd evenals een op Franse leest geschoeide rechterlijke organisatie⁶³.

Sedert de inlijving van ons vaderland in het Fransche keizerrijk, hadden zelfs de laatste overblijfselen onzer nationale wetgeving opgehouden te bestaan. Verordeningen van vreemden oorsprong, meerendeels in strijd met onze voorvaderlijke instellingen, met onze zeden, gewoonten en begrippen, waren hier te lande ingevoerd; — zelfs de naam dien het Fransche wetboek droeg, was de naam des overweldigers, onder wiens scepter Nederland zuchtte.

Aldus blikte J. C. Voorduin terug in de inleiding tot zijn 'Overzicht van de geschiedenis der Nederlandsche wetgeving', verschenen in 1837⁶⁴. Op 18 april 1814 had de soevereine vorst een 'Commissie voor de nationale wetgeving' benoemd⁶⁵. Dat het niet zonder meer duidelijk was, wat onder 'nationaal' moest worden verstaan, bleek al spoedig uit een conflict binnen de codificatiecommissie. De subcommissie, die een burgerlijk wetboek zou ontwerpen, had namelijk gemeend in de haar, inderdaad krap, toebemeten tijd slechts een herziening van het *Wetboek Napoleon ingerigt voor het Koninkrijk Holland* (1809) te kunnen leveren. Daartegen kwam de Leidse hoogleraar J. M. Kemper, een leerling van H. C. Cras, als lid van de commissie in het geweer. Hij richtte zich tot de vorst, die al eerder van de codificatiecommissie een civiel wetboek had gevraagd dat in 'juiste overeenstemming met de Nederlandsche zeden en gebruiken' zou zijn⁶⁶. Op 23 december 1814 besliste de vorst, na herhaalde interventie van prof. Kemper, dat hij 'een oorspronkelijk Nederlandsch werk' wenste te ontvangen⁶⁷. Een nieuwe commissie, waarin Kemper een belangrijke rol speelde, bracht in 1816 een ontwerp-Burgerlijk Wetboek tot stand. Opnieuw waren het politieke gebeurtenissen — nu de aanhechting van de Zuidelijke Nederlanden — en rechtspolitieke verschillen van opinie, die tot revisie dwongen. Enerzijds hechtten de 'Belgen' sterk aan de Franse *Code civil*, en anderzijds waren er, óók van 'Nederlandse' zijde, kritische geluiden te

62 J. H. A. Lokin, 'De nationale codificatie in haar verhouding tot het geschreven en ongeschreven subsidiaire recht', *Nederlands Juristenblad* (21 mei 1988) 660-668.

63 Vgl. R. Feenstra, 'Enkele opmerkingen over de invoering der Franse wetgeving in Nederland', *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis*, XX (1952) 344-351; J. W. Bosch, 'Nederlandse vertalingen van Franse wetten en werken van Franse juristen in de jaren 1810-1813. Enkele inleidende opmerkingen', *ibidem*, XXV (1957) 345-384.

64 Deel I: 1 van zijn editie van de *Geschiedenis en beginselen der Nederlandsche wetboeken, volgens de beraadslagingen deswege gehouden bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal...* (Utrecht, 1837) 9.

65 Artikel 100 van de grondwet schreef dat, traditie-getrouw, voor: H. T. Colenbrander, ed., *Ontstaan der grondwet. Bronnenverzameling*, I, 1814 ('s-Gravenhage, 1908) 12, 54, 254, 353, 462. Evenzo artikel 163 van de grondwet van 1815, *idem*, II, 1815 ('s-Gravenhage, 1909) xiv, 249, 251-252, 276-277, 642. Verder *BNC*, II, xiv-xvii.

66 Voorduin, 'Overzicht', I: 1, 20; *BNC*, II, xiv-xv.

67 Voorduin, 'Overzicht', I: 1, 36.

horen over Kempers te leerstellige opvatting van het model van het burgerlijk wetboek.

Kemper heeft er, kort voor zijn dood, nog eens sterk de nadruk op gelegd dat de grondwet inderdaad een *nieuw* wetboek eiste en dat alleen al daarom één of andere 'bewerking' van de Franse codes inconstitutioneel zou zijn. Niet eenvormigheid van wetgeving, maar een nationale wetgeving werd vereist, zo waarschuwde hij in november 1819 de Staten-Generaal⁶⁸. Een volk dat aanspraak wil maken op de naam van *volk* behoort een burgerlijke wetgeving te bezitten welke de uitdrukking is 'van den algemeene wil, in den wettigen vorm gegeven'. Het Franse wetboek, dat nog steeds geldt, is zijns inziens 'voor de geheele helft der natie... niets dan een overblijfsel van hare slavernij, niets dan de vrucht eener schandelijke en trouweloze overheersching'⁶⁹. De nationale eer en het openbaar belang zijn gemoeid met het opstellen van *nieuwe* wetboeken⁷⁰. Kemper heeft, postuum, het pleit verloren: 'zijn' nieuwe ontwerp-Burgerlijk Wetboek van 1820 werd later herzien in een meer voor de 'Belgen' aanvaardbare vorm, dat wil zeggen rekening houdend met Franse rechtsbeginselen⁷¹. Zoals bekend, is na 1830 de hele kwestie min of meer academisch geworden. De ontwerpen der wetboeken bleven liggen: dat was hun 'status quo'. Eind 1838 werden tenslotte vier wetboeken ingevoerd⁷². In het Burgerlijk Wetboek viel veel van de Franse code te herkennen.

Met kracht van argumenten is betoogd, dat het hoofdbezwaar bij Kemper heeft gelegen in het 'codificatiemodel' waarnaar het Franse wetboek was gevormd. Zijn voorkeur ging uit naar het meer leerstellige model dat zijn leermeester Cras voor ogen had gestaan⁷³. Dat moge waar zijn, maar daaruit behoeft nog niet geconcludeerd te worden dat het 'nationale' argument voor Kemper maar secundair was — als het ware een late *trouvaille* waarmee hij sinds 1814 mooi in 's konings straatje kon meelopen. Evenmin behoeft het te betekenen dat Kempers nationale aambeeld slechts door anti-Franse gezindheid was geïnspireerd. De houding die Kemper in 1813 heeft aangenomen bij de vrijwording, wijst op zijn positieve nationale instelling. Dat er een nieuwe codificatie moest komen stond voor hem vast. De grondwet schreef het immers voor. De anti-codificatiebeweging in de Duitse landen, geleid door F. C. von Savigny, had op hem geen vat. Nu er vooralsnog *Franse* codes in Nederland golden, móést zijn kritiek wel die wetboeken gelden. En Kemper stond daarin aanvankelijk allermintst alleen. Mocht G. K. van Hogendorp — toch wel wat voorbarig — gemeend hebben,

68 Voorduyn, 'Overzicht', I: 1, 177, 178; De Smidt, *Codificatie-perikelen*, 15.

69 Voorduyn, 'Overzicht', I: 1, 178, 179.

70 *Ibidem*, 183, 186-187.

71 BNC, II, xvii-xxi; Huussen jr., *De codificatie van het Nederlandse huwelijksrecht*, 234, 252-253, 257 en de daar aangehaalde literatuur.

72 Zolang men het over de grondslagen van een Nederlands wetboek van strafrecht niet eens kon worden, bleef de, enigszins aangepaste, *Code pénal* gelden: A. G. Bosch, *Het ontstaan van het wetboek van strafrecht* (Zwolle, 1965).

73 H. W. Heyman, 'Kemper's strijd tegen de Code civil. Kanttekeningen bij een vertrouwd beeld', *Rechtsgeleerd Magazijn Themis* (1975) 420-443.

dat er steeds minder plaats zou zijn voor burgerlijk recht binnen nationale kaders omdat de strekking ervan zou zijn uit te lopen op een 'Europeesch regt'⁷⁴, daartegenover staan uitlatingen van prof. H. W. Tydeman⁷⁵, mr. J. A. Weiland, mr. W. IJ. van Hamelsveld⁷⁶ en de oude professor Cras. Hoewel Willem Bilderdijk zich in de zaak van de Duitse of de Nederlandse codificatie niet heeft willen mengen⁷⁷, behoorde hij toch tot de medescheppers van het nationalistische klimaat, dat enerzijds anti-Frans gezind was, maar dat aan de andere kant toch juist de oude Nederlandse roem ervoer als een geweldige inspiratiebron voor letterkunde en geschiedschrijving⁷⁸. De jonge Is. da Costa meende vol afschuw dat zijn eeuw zich had uitgedrukt in het ' wandrochtelijke Fransche Wetboek'⁷⁹.

De vijftien jaar durende aanhechting van de Zuidelijke Nederlanden heeft een relatief grote invloed gehad op de Nederlandse codificatie-arbeid, met name wat betreft het burgerlijk recht. De Belgen, maar ook sommige Nederlanders, gaven de voorkeur aan het Franse voorbeeld als wetboek of minstens als model daarvoor. Tijdens de periode van de 'status quo' werd aan het compromis dat in de jaren twintig was gesloten niet principieel meer getornd. Het Burgerlijk Wetboek van 1838 was niet in alle opzichten een 'nationaal wetboek' te noemen⁸⁰.

Heeft dat de natievorming belemmerd? Neen. Hier vallen ten minste twee aspecten te onderscheiden. Ten eerste is het bezit van een rechtscodificatie geen absolute

74 Geciteerd door Heyman, 'Kemper's strijd', 427.

75 *Briefwisseling van eenige regisgeleerden (mr. J. D. Meijer, mr. H. W. Tydeman, enz.) over de aanstaande Nederlandsche wetgeving* (Leiden, 1819). Dit werk verscheen in zes afleveringen: I-V in de jaren 1814 en 1815, VI in 1819. Meijer en Tydeman zijn auteurs; of nog anderen hebben meegewerkt — bijvoorbeeld Kemper — lijkt mij twijfelachtig; zie bladzijden 463-464, 536 (in verband met 340 en 341, 541, 543) 7, 9, 28, 33, 34, 37 en vooral 59-61, 138-139 (de 'Belgische broeders'). Voor de *wetenschappelijke* beoefening van het recht vond Tydeman het van weinig belang of er wetboeken in de landstaal en nationaal van karakter zijn: *Verhandeling over de wetenschappelijke beoefening van het regt in Nederland, na het uitvaardigen van nieuwe wetboeken in de taal des lands* (Leiden, 1819) 24. Meijer was zeer geporteerd voor de Franse wetgeving.

76 Heyman, 'Kemper's strijd', 422 noot 9, 423 noot 10. Vgl. de anonieme recensie van de brochure van Weiland en van de eerste aflevering van de zojuist genoemde *Briefwisseling in Letterkundig magazijn van wetenschap, kunst en smaak* (1814) 209-212.

77 Vergeefs probeerde Tydeman hem daartoe over te halen: H. W. T. Tydeman, ed., *Briefwisseling van mr. W. Bilderdijk met de hoogleeraren en mrs. M. en H. W. Tydeman gedurende de jaren 1807 tot 1831* (2 dln.; Sneek, 1866-1867) n, 23-24, 33, 55, 62, 76, 104, 134, 146; zie ook de discussie tussen Van Maanen en Kemper omstreeks 1819, geciteerd door Huussen jr., *De codificatie van het Nederlandse huwelijksrecht*, 255 noot 667.

78 I. J. H. Worst, 'Tussen literatuur en wetenschap. Negentiende-eeuwse historiografie in Nederland', *De negentiende eeuw*, XIII (1989) 5-22 (i. c. 7-10).

79 Is. da Costa, *Bezwaren tegen de geest der eeuw* (Leiden, 1823) 83.

80 J. de Bosch Kemper, *Gedachten over de beoefening en toepassing der aanstaande Nederlandsche wetgeving, voornamelijk in betrekking tot de tegenwoordige Fransche regtsgeleerdheid* (Amsterdam, 1838); J. van Kan, 'Het Burgerlijk Wetboek en de Code civil', in: P. Scholten, E. M. Meijers, ed., *Gedenkboek Burgerlijk Wetboek 1838-1938* (Zwolle, 1938) 243-276. Vgl. P. L. Nève, 'Le droit comparé dans l'histoire du droit néerlandais', in: P. H. M. Gerver, E. M. Hondius, G. J. W. Steenhoff, ed., *Netherlands Reports of the Twelfth International Congress of Comparative Law, Sydney-Melbourne 1986* (Den Haag, 1988) I, C 2, 10-16.

voorwaarde voor het vormen van een natie. Engeland is er het voorbeeld bij uitstek van dat vanuit een andere rechtstraditie op den duur toch een natie kan ontstaan. Daartegenover kan aannemelijk gemaakt worden dat de anti-codificatiebeweging in de negentiende eeuw soms een remmende rol heeft gespeeld. Niet zodra was de Duitse eenheid een feit of men volgde op rijksniveau het Pruisische voorbeeld en streefde krachtig naar de codificatie van algemeen geldende wetboeken. Ten tweede is het, dunkt mij, moeilijk vol te houden dat voor behoud en versterking van de Nederlandse identiteit de nationale codificatie een volstrekt onmisbare voorwaarde zou zijn geweest. Daarvoor waren de hiërarchisch gestructureerde rechtspraak en de voortgaande wetgevingsarbeid minstens even belangrijke condities. Maar daartoe moet men ook rekenen een nationale staat⁸¹. Die is, dunkt mij, onmisbaar geweest om inzinkingen van nationaal zelfbewustzijn zoals die plaatsvonden rond 1870, en zoals we die hedentendage weer meemaken, te boven te komen. Het is onmiskenbaar dat volkeren zonder territorium of erkend staatsverband het extra moeilijk hebben hun nationale identiteit (of wat zij daarvoor houden) te bewaren: de voorbeelden liggen voor de hand. Constitutie, rechtsinstellingen, taal, religie kunnen homogeniteit en identiteit versterken — als de wil aanwezig is.

81 Anders P. W. Klein, 'Jaarrede van de voorzitter van het Nederlands Historisch Genootschap, Utrecht 21 oktober 1988', *BMGN, CIV* (1989) 66-70 (i. c. 69).

Een Franse uithoek: Limburg 1794-1814 *

P. J. H. UBACHS

Nederlands-Limburg, het huidige land van Kremers van Mook tot Eijsden, is een produkt van politiek touwtrekken tijdens de Belgische opstand, dertig jaar na het einde van de Franse tijd. Liever had ik hier gesproken van 'Maasstreken' of iets dergelijks vaags, maar dat zou de verwarring in de hoofden van de toehoorders alleen maar groter gemaakt hebben. De term 'verwarring' past overigens uitstekend bij het bezien van de Franse tijd in wat nu Limburg heet. Het is thans ingewikkeld om het allemaal uit te leggen. Het was toen ingewikkeld voor de nieuwe machthebbers om orde te scheppen in wat ook ons een territoriale chaos lijkt.

De Maasstreken verkeerden in dezelfde situatie als het hele gebied tussen Maas en Rijn van Nijmegen tot de Elzas. De feodale verbroekeling had hier stand kunnen houden, doordat de middelpuntzoekende krachten van Frankrijk, Pruisen en de Republiek er niet of nauwelijks in doorgedrongen waren¹. Om mij hier tot de Republiek te bepalen: de gewesten hadden voor de streken tussen Rijn en Maas slechts belangstelling in zoverre de genoemde rivieren verbindingslijnen waren voor hun handel met het achterland. De tussenliggende streken interesseerden Heren Hoogmogenden amper, Maastricht uitgezonderd. Tijdens de tachtigjarige oorlog zijn er in 1602 en 1632 halfhartige pogingen ondernomen ook de Maasstreken in te lijven. Het enige blijvende resultaat was de verovering van Maastricht. In de daarop volgende anderhalve eeuw bepaalden de Staten-Generaal zich tot het behoud van wat zij hadden, tot grenscorrecties en het meedelen in oorlogsbuit. Niet omdat zij belangstelling hadden voor gebiedsuitbreiding aan de Bovenmaas, maar omdat zij zich vanwege de eer en hoogheid van de staat verplicht achtten ook *hun* eisen te stellen, als er tussen Rijn en Maas iets te delen viel.

INLIJVING EN GRENSTREKKTNG

Na een eerste mislukte voorzet in 1793 bezetten de Franse revolutielegers de Maasstreken definitief in het najaar van 1794. Op 4 november capituleerde de vesting Maastricht. Een halfjaar later stonden de Staten-Generaal Maastricht en de generaliteitslanden langs de Maas aan Frankrijk af bij het verdrag van Den Haag. De afgestane landen werden ondergebracht in de nieuwe territoriale indeling van de door de revolutielegers veroverde gebieden tussen de Franse noordgrens en die van de Bataafse

* Met dank aan Louis Berkvens, Ingrid Evers en rijksarchivaris Jos Wieland, die de concepttekst kritisch lazen.

¹ Zo telde men in 1795 tussen Kleef en Mainz in het Rijnland op een gebied van 21.000 km² met 1,8 miljoen inwoners 97 verschillende staten en staatjes: *Occupants, occupés, 1792-1815. Actes du colloque* [28 en 29 januari 1968 Brussel] (Brussel, 1969) 123-124 (W. Grab).